

Offentligheten och den civila staden

Tage Wiklund

Stockholms stadsbyggnadskontor och NORDPLAN

Med utgångspunkt från tre begrepp från Habermas – borgerlig offentlighet, livsvärld och system – diskuteras vad offentliga byggnader, lokaler och platser egentligen är, och hur begreppet offentlighet vuxit fram historiskt. Stadens offentliga rum bildas av de tre komponenterna offentliga byggnader, lokaler och platser. De två krav vi kan ställa på detta offentliga rum, är, menar författaren, att det är allmänt, i betydelsen öppet och tillgängligt för alla, och gemensamt. Minst ett av dessa krav bör vara uppfyllt.

Offentlighetsbegreppet

Enligt Jürgen Habermas' grundliga undersökning av (den borgerliga) offentligheten har begreppet i modern tid ett idéhistoriskt ursprung hos Kant.

För Kant var "offentlighet" främst en princip för rättsordningen. Teoretiskt ställde han problemet i formen:

"att ordna en mängd förnuftiga varelser som allesammans kräver allmänna lagar för sin självbevarelse, men där var och en i hemlighet är böjd att undanta sig själv från dem, och att inrätta deras författning så att deras privata sinnelag håller varandra stången även om de är motstridiga och resultatet vad gäller deras offentliga förhållningssätt är detsamma som om ingen hade sådana onda sinnelag". (Habermas 1984:143.)

Den för Kant viktiga frågan om politikens överensstämmelse med moralen avvisar Hegel som felaktigt ställd. "En stats väl har ett helt annat berättigande än den enskildes väl": I Hegels system övertar staten "genom sin blotta existens" från den allmänna opinionen och publikens politiska resonemang rollen som garant för denna överensstämmelse. (Habermas 1984:159.)

Marx i sin tur ser i Hegels förhärligande av staten en avsikt "att upphäva den faktiskt fullbordade separationen mellan stat och samhälle". Dock fördömer Marx den allmänna opinionen som falskt medvetande: "Den hemlig-

håller för sig själv sin sanna karaktär som det borgerliga klassintressets mask.” (Habermas 1984:160-61.)

För egen del har Habermas hittat omisskännliga tecken på ett offentlighetens förfall i efterkrigstidens välfärdsstat. ”Medan offentlighetens sfär utvidgas mer och mer blir dess funktion allt kraftlösare.” (Ibid s 25.) Det offentliga samtalet har överlåtits till experter och de politiska partierna, företagen, intresseorganisationerna liksom myndigheterna ägnar sig åt ”offentlighetsarbete”. Med det avser Habermas att de arbetar för att skapa samtycke för sina egna åsikter i stället för själva reflektera opinionen. Det sker med reklamen som modell och läggs allt oftare i händerna på kommersiella reklam- och PR-firmor. Han noterar också att olika typer av opinionsundersökningar starkt bidrar till det offentliga samtalets upplösning. (Ibid s 264-77.)

Svenskans ”offentlighet” är ett lån från tyskan. Ungefär samtidigt med Habermas’ undersökning publicerade Helmuth Plessner (1960) en utredning om begreppets öde i det tyska språket. (Plessner 1985, s 212-26.)

Ursprungligen hade tyskans öffentlichkeit entydiga kopplingar till offbar, offenstehen osv. Först på 1700-talet tillkom från romanskt och anglosaxiskt språkbruk dimensionen allmän, med koppling till folket som menighet och som stat. När offentlighet med dessa konnotationer under 1800-talet fick fotfäste i tyskan var det dock enligt Plessner utan de band med upplysningstidens idéer om politisk humanism och utan de erfarenheter av en borgerlig revolution som ingick i den franska motsvarighetens utvecklingshistoria.

Begreppet hade alltså tidigt ett Janus-ansikte och dubbelheten har accentuerats i det moderna samhället. Den ena utvecklingslinjen består i utbredningen av sfären av offentliga kontakter genom moderna kommunikationsmedel, dvs offentlighetens utsträckning som faktum. Den andra består i genombrottet för den sociala medborgarrätten med offentlighet som bindande norm. Dessa två sidor av offentlighet – öppen tillgänglighet resp res publica (”den offentliga saken”) – behöver inte ha och har enligt Plessner inte något direkt samband.

Också Hannah Arendt tar upp dubbeltydigheten i offentlighetsbegreppet, som hon menar ”betecknar två nära förbundna men ingalunda identiska fenomen”. Den ena betydelsen säger ”att allt som framträder inför allmänheten är synligt och hörbart för alla, varigenom det erhåller största möjliga offentlighet”. I detta ligger också bekräftelsen på världens och vår egen existens. Det som kan uppfattas både av andra och av oss själva blir verkligt. (Arendt 1988:74.)

För det andra betecknar det offentliga enligt Arendt "världen försåvitt den är det gemensamma för oss och som sådan skiljer sig från det som utmärker oss privat". Då avses med världen inte världsalltet och betingelserna för organiskt liv utan snarare den värld som är en mänsklig skapelse och alla de angelägenheter som utspelas mellan människor. Det offentliga rummet i denna mening har förmågan att församla människor, dvs att samtidigt skilja och förbinda dem. (Arendt 1988:77.)

Offentlighetsbegreppet har alltså liksom många andra begrepp fått sin betydelse i och av en given historisk situation. Det innebär att betydelsen förändras från en historisk tid och situation till en annan, men det innebär också – som Plessners utredning antyder – att ordet får olika betydelseinnehåll i olika kulturer/språkområden vid samma historiska tidpunkt, beroende av olikheter i de samhälleliga skeendena.

Återkommande i olika definitionsförsök synes dock vara att offentlighetsbegreppet har två åtskilda sidor (Plessner), eller annorlunda uttryckt, två nära förbundna men inte identiska betydelser (Arendt): "öppen" resp "den gemensamma världen". De har båda i hög grad relevans för staden – dess rättsordning, gestaltning och liv.

Staden som rättighet

FN:s projekt "Shelter for the poor" visade att flera hundra miljoner av de människor som 1985 befolkade jorden levde utan vad som rimligen kan kallas en bostad. Nästan samtliga är stadsbor. Eller riktigare uttryckt: De fattiga dras till städernas slumområden och utkanter. Det kan synas märkligt eftersom städernas försörjning av baslivsmedel i stor utsträckning och närmast definitionsmässigt kommer från landsbygden och att det borde vara lättare att överleva där.

Stadens och särskilt storstadens dragningskraft på de svagaste och mest utsatta människorna har många olika grunder. Möjligheterna till (åtminstone tillfälligt) lönarbete är störst där, liksom till andra sätt att skaffa sig materiell försörjning, mer eller mindre olagligt – att tigga, nasa, stjäla eller på annat sätt hanka sig fram. Staden innehåller möjligheter att skapa sig ett "hem" utan att man har någon egen, fast bostad. Alltifrån ledningskulvertar till rivningsfastigheter kan fungera som hyfsat klimatskyddat gratislogi när inte de offentliga stadsrummen i det fria duger att kvarta i. Grunder som har med identitet och integritet att göra är säkert också viktiga. I storstadens folkmassa har alla existenser sina gelikar och sin grupptillhörighet. Samtidigt gör storstadens anonymitet det möjligt att leva ett förnedrande liv utan att bli definitivt förnedrad.

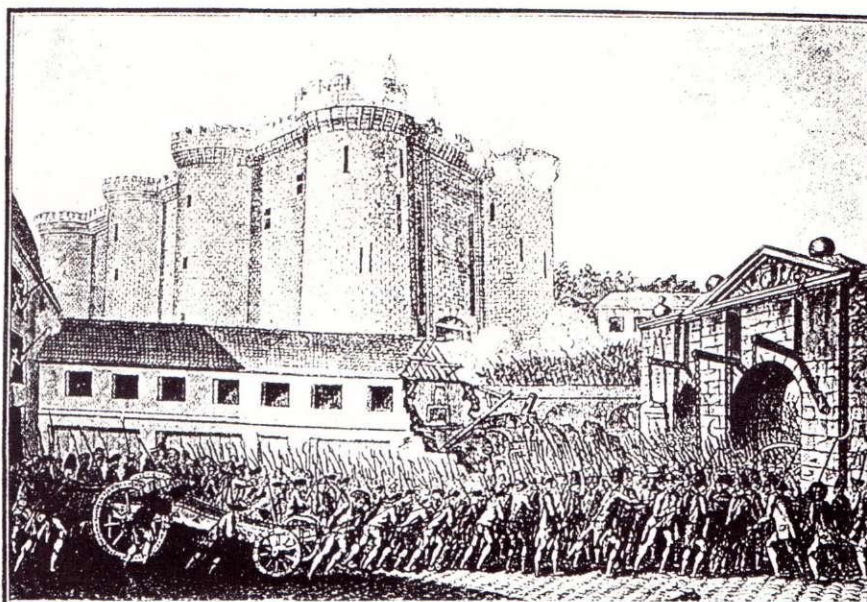
Många av de nedsättande tillmälen som används om dessa människor med staden som sitt hem anknyter till stadens offentliga rum, framför allt gatan: gatflicka, rännstensunge, gatumånglare, gatstrykare. Gatans parlament blir den kollektiva beteckningen på dem som anses stå utanför och motsätta sig de i parlamentarisk ordning fattade besluten.

En huvuduppgift för ordningsmakten – polisen och militären – har alltid varit att hålla ett öga på dem som vistas i de offentliga rummen. Under förvärdningen att det gäller de oanpassade, hemlösa – de som har gatan som hem – kan alla som vistas i det offentliga uterummet kontrolleras. När gatans invånare blir för många eller för hotfulla kan makthavarna utfärda utgångsförbud och undantagstillstånd. Tillgången till de allmänna eller offentliga platserna är paradoxalt nog det som först och enklast kan tas ifrån allmänheten.

Den moderna polisorganisationen är samtida med uppkomsten av industrisamhället och det stadsproletariat som då samlades i städerna. Mer diskreta strategier än de militära och polisiära för att hålla stadsbefolkningar i schack har dessutom alltid funnits, där bl a arkitektur och stadsplanering varit viktiga element. (Gromark 1987.)

Relationen till bostaden/hemmet har alltid varit markant olika för högre respektive lägre klasser i samhället; bland stadsbefolkningen har detta varit närmast definitionsmässigt. Det har varit de högre klassernas privilegium att ha stora, vackra och stabila hem där flera generationers möbler och andra tillgångar kunnat samlas. För de lägre och fattiga grupperna har däremot själva staden och stadslivet varit den viktigaste tillgången. Torgen, gatorna och vissa slag av offentliga lokaler och "inrättningar" har varit nödvändiga komplement till den trånga, dåligt utrustade bostaden. Täta frivilliga eller påtvingade flyttningar har medfört att bostaden inte heller stått för stabila rötter i tillvaron. Staden eller någon del av den har varit det egentliga hemmet till vilken också känslomässiga band knutits.

Klasskampen i och om staden har alltså haft olika behov av och olika relation till stadens offentliga rum som en viktig grund. För de härskande klasserna har staden och stadslivet – om man med dessa begrepp avser gator, torg och andra stadsrum och deras brokiga liv, inte sällan med våldsamma inslag – innehållit ett hot. Men det är också i dessa stadens offentliga rum som makten hotar folket med polischocker, militärparader och andra styrkedemonstrationer. Kampen om makten har mycket konkret symboliserats av kampen om de offentliga stadsrummen. Så var det i samband med de borgerliga revolutionerna för två hundra år sedan, så var det vid de östeuropeiska folkens resning hösten 1989.

De offentliga stadsrummen är arena för kampen om makten – 1789 i Paris liksom 1989 i Prag, Vilnius och Bukarest. (Bild: Paris 1789, ur Bra Böckers lexikon.)

Stadens offentlighet

Begreppen "offentlighet", "offentligt rum" osv har genom historien fått tillägg till sin innebörd. I vissa skeden har mer grundläggande betydelseförändringar inträffat. Vissa insikter i denna socialhistoria, som är nära förbunden med stadens utvecklingshistoria, är nödvändiga för att vi skall kunna förhålla oss klarsynt och kritiskt till dessa företeelser i vår egen tid. Här redovisas kortfattat några steg i denna utveckling (källor: Arendt, Bohm, Habermas, Mumford, Negt, Sennett, Weber m fl).

En *antik offentlighet* har i den europeiska kulturen sitt ursprung i den grekiska stadsstaten (polis, 800 f Kr -400 e Kr). Sfären för gemensamma angelägenheter är där strikt avgränsad från sfären för det enskilda hushållets angelägenheter. I huset (oikos), som är kvinnornas, barnens och slavarernas område, produceras materiella nyttigheter och reproduceras livet. De som är herrar i sitt hus – de i staden födda fria, vuxna männen, högst tio procent av den totala befolkningen – och endast dessa, är berättigade till medborgarskap i stadsstaten.

Hos församlingen av medborgare ligger ansvaret för lagstiftning, rättsskipning, krigföring och dylikt och där förs den offentliga diskussion som underbygger "demokratiska" beslut i gemensamma frågor.

Det privata och det offentliga i antikens Hellas (och senare Rom) motsvarar i grova drag det ekonomiska (grek oikonomia) resp det politiska livet (grek bios politikos, romarnas res publica). Eliten i medborgarklassen hade stora jordegendomar utanför staden och ekonomin i polis var mer rural än urban, även om stadens torg, agora, så småningom blev lika mycket handelsplats som politisk samlingsplats.

*

Flyttar vi oss till medeltidens Europa finns det skäl att tala om en *feodal offentlighet* (400-1500-talet, i Sverige 1000-1500). I den europeiska feodalismen är ekonomi och politik sammanvävda genom det samtidigt ekonomiska och (lokalt) politiska ledarskap som feodaltherrarna utövar på sina gods. Lagstiftning och rättskipning är under adelsväldet inte angelägenheter som utövas genom offentlig diskussion och ”demokratisk” omröstning, utan förlänad till de lokala makthavarna och representativ inte för folket utan för överheten.

Mest utmärkande för det offentliga livet under feodalismen är dess drag av uppvisning i form av processioner, festligheter och tornérspel. Den aristokratiska överheten presenterar sig på det sättet inför folket – ju högre upp i samhällshierarkien desto större pompa och ståt.

Sfären av frågor som betraktades som gemensamma angelägenheter – om man så vill ”det offentliga” – var mer omfattande och berörde i större utsträckning ”folket” i den antika stadsstaten än i den medeltida staden. Den feodala ekonomins bas var jordbruket och de dominerande klanerna i den medeltida europeiska staden hade ofta slott med tillhörande ägor utanför staden, dit de drog sig tillbaka för längre eller kortare perioder.

Om torget i det antika Hellas (agora) var ”det politiska rummet” så var medeltidsstadens offentliga stadsrum ”festplatsen” där överheten demonstrerade och presenterade den hierarkiska samhällspyramiden för folket.

*

I takt med att *varuhandeln* blir ett ökande inslag i ekonomin förändras och växer städernas betydelse, nu som lokaler för en begynnande handelskapitalism. Med denna verksamhet följer ett behov av information om marknader, råvaror, priser, handelsvägar m m. Handelsmässor och hamnstäder blir centra för *nyhetsförmedling*.

Kungamaktens strategi för att gynna och få del i handelskapitalismen blir en merkantilistisk politik i syfte att skapa nationalstatliga ekonomier. Den dominerande förvaltningen i denna begynnande centrala statsmakt är skatteväsendet. Rättsväsendet och krigsmakten förs tidigt över från adeln till kungen-staten, och en allt mer opersonlig, offentlig maktapparat framträ-

der. Den moderna *staten* blir till som en sfär för *offentlig myndighetsutövning*.

Staten lägger sig till med handelsmonopol inom vars ram privata handelsmän och företagare tilldelas rättigheter av den offentliga myndigheten. Också i flera andra avseenden är medborgarna som privatpersoner underkastade offentliga myndigheters regler och föreskrifter, detta i motsats till antikens privatsfär.

Så snart de tekniska förutsättningarna föreligger börjar överheten använda sig av *tidningar* för att meddela sina förordningar och påbud. (Ursprunget till dagens "Post- och inrikes tidningar" grundades redan 1645). Medborgarna är adressater för dessa kungens-statens meddelanden.

Också inom den privata sfären utvecklas informationsförmedlingen. De informations- och nyhetsbrev som fungerat internt inom varuhandelsbranschen blir så småningom själva varor som säljs "offentligt" till "allmänheten". (De tidigaste svenska nyhetstidningarna började komma ut vid mitten av 1700-talet). Större delen av allmänheten kunde inte läsa och tryckalstren – tidningar och litteratur – var alltså förbehållna en begränsad publik av bildade.

*

Med utvecklingen av en kapitalistisk ekonomi växer en ny samhällsklass fram – borgerligheten. Ordenssällskap (inte sällan hemliga), kaffehus, värds- och kulturella salonger blir mötesplatser för denna samhällsklass. Där och i de privatägda tidningarna förs en kritisk, allmän diskussion, en "offentlig debatt". Vid sidan av den offentliga maktens sfär uppstår således inom samhällets privata område en politisk och litterär *borgerlig offentlighet*. Spänningen mellan hovet-staten å ena sidan och den borgerliga staden å den andra tar sig bl a uttryck i att kungamakten försöker reglera den borgerliga offentligheten – censurera böcker, tidskrifter och tidningar, förbjuda föreningar, möten och i vissa fall även kaffe- och kakaodrickandet. Borgerligheten ställer med ökande självkänsla krav på frigörelse: frihandel och avskaffande av de statliga monopolen, församlingsfrihet, religionsfrihet, tryckfrihet.

Borgarklassen kräver också författningsförändringar som skall ge dem adekvat politiskt inflytande, "allmän rösträtt" bland annat. Till allmänheten räknas långtifrån alla, utan bara de som har egendom och bildning. Alltså en demokratiuppfattning som liknar den antika stadsstatens.

Den borgerliga offentlighetens diskussioner handlar till en början främst om "intimsfärens" frågor: religion, moral, känslor. Dessa frågor dryftas i en litterär offentlighet, dvs i romaner, diktsamlingar, brevväxling och dagböcker. Politiska, ekonomiska och vetenskapliga ämnen, dvs socialsfärens

frågor får så småningom utrymme och debatteras då inom en politisk offentlighet – tidningar, tidskrifter och klubbar av olika slag. Habermas sammanfattar det borgerliga samhällets sfärer i följande schema (*Borgerlig offentlighet*, s 46):

Privatområde		Den offentliga maktens sfärer
Borgerligt samhälle (varuutbytets och det samhälleliga arbetets område)	Politisk offentlighet	Stat (statsförvaltningens område)
	Litterär offentlighet (klubbar, pressen)	
Kärnfamiljens inre rum (borgerlig intelligens)	(Kulturmarknaden)	Hovet (adligt-höviskt samhälle)
	"Stad"	

En individ i det borgerliga samhället har olika roller i samhällets olika sfärer. Han är medborgare (fr citoyen) i förhållande till staten, borgare (bourgeois) i det ekonomiska livet och människa (homme) i familjelivet.

*

Den borgerliga staden och dess offentlighet hör alltså i Habermas' schema till det privata området. Det är den livssfär där människorna genom en allmän offentlig diskussion tillsammans men som fria individer skall formulera gemensamma krav på den offentliga makten med dess olika nivåer (inklusive den kommunala nivån).

Borgerlighetens krav på den offentliga makten har i stort sett formulerats i negativa termer: garantier för frihet från inblandning både från den offentliga makten själv och från andra individer och grupper. Alltså ett värnande av den individuella friheten, främst friheten att bedriva handel och annan ekonomisk verksamhet utan andra lagar än marknadens.

Detta gällde på de borgerliga revolutionernas tid och gäller väl i princip även idag. Men i det moderna välfärdssamhället formuleras kraven på staten inte sällan positivt: statliga garantier för bidrag och stöd i mängder av former till individer, familjer, företag, grupper, branscher och organisationer. Detta statens inträngande på "det privata offentliga området" är ett symptom på det offentlighetens förfall eller omvandling som Habermas och andra påtalat.

*

I den nu aktuella diskussionen om offentlighet i välfärdssamhället lanseras en "ny" offentlig sfär, avskild både från staten och från den ekonomiska sfären. I denna offentlighet skulle framför allt den system- och ideologikritiska uppgiften främjas genom att både individer och kollektiva opinioner som kvinnorörelsen och miljörelsen kan komma till tals för att påverka de övriga två samhällsfärena. (Cohen & Arato 1989.)

Kritiken kan då riktas både mot statens strävanden efter total politisk kontroll och mot den kapitalistiska ekonomins ohämmade vinststrävanden. Den offentliga sfärens kritik kan också riktas mot tendensen att förvandla stora intresseorganisationer till maktfaktorer som samverkar med statsapparaten och mot massmediernas tendens att "glömma bort" sin kritiskt undersökande uppgift.

En sådan offentlig sfär skulle därmed omfatta både kampen för individuella rättigheter och kampen för kollektiv solidaritet.

I analogi med det demokratiska samhället kallas ibland den stad som kom efter den borgerliga staden för den demokratiska staden. För att markera kopplingen till civilitet, civilsamhälle m m och till stadens särskilda roll i utvecklingen av demokratin vill jag i stället tala om "den civila staden".

Som en utveckling av Habermas' schema över det borgerliga samhället ovan och anknutet till hans indelning i *livsvärld* och *system* (Habermas 1990) kan detta framställas enligt nedan:

LIVSVÄRLD		SYSTEM	
Privatsfär	Offentlig sfär	Ekonomisk sfär	Staten
Intimitet Personliga relationer	Anonymitet Opersonliga relationer "STADEN"	Ekonomisk makt	"Offentlig" makt från statlig till kommunal nivå

Offentliga byggnader / platser / lokaler

Stadens offentlighet har alltså genomgått stora förändringar i samband och samklang med samhällsutvecklingen. Spår av dessa olika utvecklingsfaser finns kvar i språket, där det råder avsevärd förbistringen i användningen av "offentlig".

Den förbistringen gäller t ex begreppet *offentlig byggnad*, påtaglig redan för "de första byggnaderna i vår kultur för gemensam samling", kyrkorna.

(Jadelius 1987:25.) Kyrkorummet har i alla tider (i princip) stått öppet för allas tillträde, men det har också alltid rått strid om vilka aktiviteter som får förekomma där. Dock hade kyrkorna tidigt jämte den religiösa funktionen en "politisk" funktion genom att "folket" samlades där för att under ledning av en biskop fatta beslut även i världsliga ärenden, såsom byggnadsåtgärder på gator, torg, broar, brunnar och stadsmurar eller förvaltning av gemensam egendom. Med ökningen av gemensamma angelägenheter utvecklades ur dessa folkmöten styrelseskick med profana ledare och valda råd.

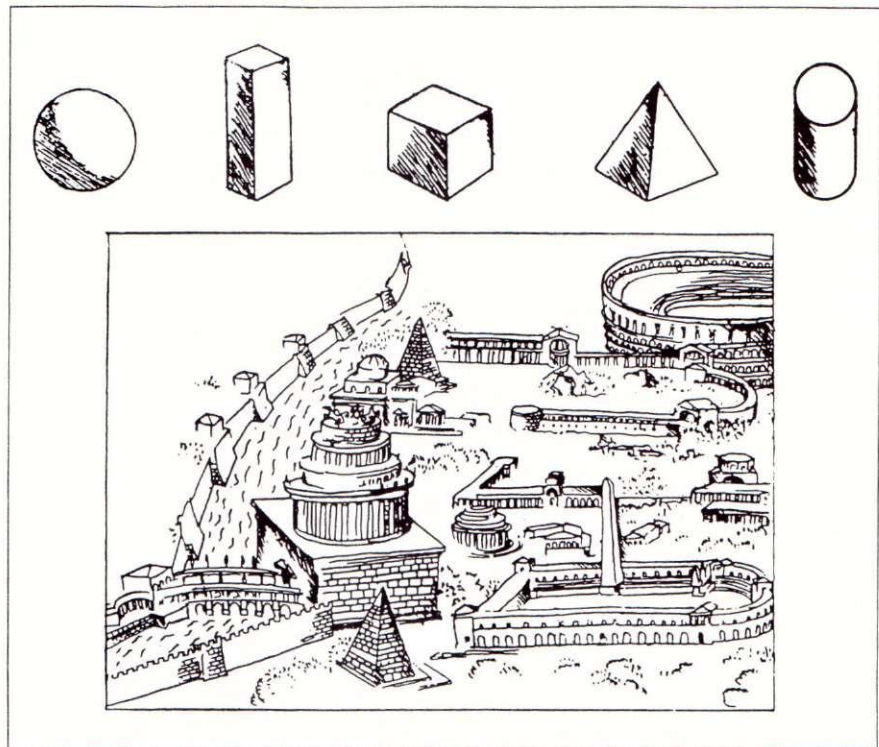
Rådhuset blev den nya offentliga byggnad som markerade frigörelsen från kyrkans dominans. Även om rådhusen innehöll bostäder för stadens valda ledare representerade de till skillnad från biskops- och furstepalatsen inte de personer som bodde där, utan staden. Detta markerades i rådhusets rumsliga relation till staden och stadslivet. Rådhusen "kan ses som utvidgningar av torgens demokratiska traditioner". (Jadelius 1987:26-30.)

I dagens samhälle är de gemensamma angelägenheterna omfattande och de offentliga byggnaderna nästan otaliga. Från kyrkorna till reningsverken, från folkets hus till Kungl Slottet, från museerna till daghemmen.

Har dessa olika institutioner något gemensamt? Ja, de som residerar i och förvaltar de offentliga byggnaderna är företrädare för den offentliga makten, den statliga eller den kommunala. I Habermas' schema hamnar alltså de offentliga byggnaderna i den högra kolumnen, "Den offentliga maktens sfärer". Det kan vara meningsfullt att som Jadelius skilja ut "offentlighetens byggnader", men det är inte odiskutabelt att utnämna bibliotek, museer, medborgarhus och teatrar till "centra i det offentliga samtalet". (Jadelius 1989:77.) Kulturpolitiken är statlig och kommunal, inklusive ställningstagandena till "de fria gruppernas" villkor.

Dock har den offentliga maktens monument ett gemensamt symbolvärde. För det första utgör de offentliga byggnaderna den byggda miljö som vi, medborgarna, gemensamt "bekostat" och gemensamt "äger". Tillsammans bildar de en grundstruktur i samhället (med en särskild markering på officiella kartor).

För det andra uppfattas de offentliga byggnaderna, monumenten, tornen som stadens främsta kännetecken. En guidetur för besökande i London eller Stockholm har offentliga byggnader och monument som stationer. Det är dessa som ger staden identitet, förstärkt av att vissa av dem naturligt knyter an till betydelsefulla händelser i stadens historia. De utgör hållpunkter för orientering i rum och tid. De pregnanta dragen i en stads silhuett ges av offentliga byggnader och anläggningar.

"I stadens typologi är det de offentliga byggnaderna som konstituerar och besjalar staden". (C Norberg-Schulz i *The Concept of Dwelling*, s 84. Teckning av Le Corbusier.)

De allmänna eller *offentliga platserna* i staden är uppenbarligen offentliga i en annan betydelse. De är tillgängliga för alla vid alla tidpunkter, de är öppna för den politiska och kulturella offentligheten i Habermas' schema, de tillhör "staden" i dess betydelse av "kollektiv av privatpersoner".

Dock finns ett inflytande från den offentliga makten också över de offentliga platserna. Restriktioner för vad som går för sig på allmän plats finns i form av lokala ordningsstadgor och annan ordningslagstiftning. Polisen har ansvaret att se till att dessa ordningsregler efterlevs och att ta hand om personer som brutit mot bestämmelserna. Polismyndigheten är också den instans som ger tillstånd för (eller avslår) demonstrationer, offentliga möten, teaterföreläsningar osv i de offentliga rummen.

Är det alltså så att även de offentliga stadsrummen kontrolleras av den offentliga makten? I formell mening, ja. Men sannolikt är det i realiteten som Jane Jacobs hävdar (Jacobs 1962, s 31-32):

"Det första man måste förstå är att den offentliga freden i städer – freden på gator och torg – inte primärt upprätthålls av polisen, hur nödvändiga poliser än är. Den

sköts i främsta rummet av ett invecklat, nästan omedvetet nät av 'civila' kontroller och normer bland människorna själva, som också ser till att dessa normer görs gällande. I vissa stadsområden – äldre områden med public housing och gator med mycket snabb befolkningsomsättning är ofta iögonfallande exempel – är upprätthållandet av lag och ordning nästan uteslutande lämnad till polisen och speciella väktare. Sådana områden är djungler. Ingen polisstyrka i världen kan tvinga fram civiliserat beteende där den normala, informella sociala kontrollen har brutit samman. "(Förf:s översättning.)

*

Framväxten på 1700-talet av den borgerliga mot-offentligheten brukar förknippas med kaffehusen (coffee-houses i England, cafés i Frankrike). Förutom introduktionen av orientaliska drycker – kaffe, té, kakao – var dessa lokaler också centra för nyhets-spridning och nyhetsanalyser ("offentlig diskussion"). Kaffehusen kallades politiska akademier och väckte oro bland makthavarna. Vanligare än att förbjuda och stänga dem blev dock att placera ut polisspioner och på basis av deras rapporter arresteras subversiva element.

Så småningom specialiserades kaffehusen i de stora städerna på olika "discipliner": litteratur, politik, konst, kommers, spel osv. Ur dessa växte inte bara många engelska klubbar och sällskap fram utan också tex Lloyd's och fondbörsen. I London var och förblev kaffehusen manliga revir, medan i Paris även kvinnorna besökte kaféerna. (Girouard 1985, s 207-10.)

I vårt århundrade är arketyper för *offentliga lokaler* förutom kaféet den engelska puben (public house). Begreppet täcker dessutom en mängd olika lokaler, både privat och offentligt förvaltade: restauranger och andra näringsställen, biografier, butiker, museer, sport- och badanläggningar, spellohallar, teatrar osv, osv.

De ekonomiska villkoren för tillträde till offentliga lokaler bestäms i princip av förvaltaren, i praktiken av marknadens lagar (i den mån det finns konkurrens). Öppettiderna är i viss utsträckning reglerade i allmän lagstiftning (natt- och helgöppet tex), i övrigt bestämda av efterfrågan. Utmärkande för offentligt förvaltade offentliga lokaler är att avgiften för tillträde och utnyttjande av de tjänster som erbjuds är låg (ibland "0-taxa").

Offentligheten i offentliga lokaler är oklar. Uppenbart är att individer kan avvisas och portförbjudas från de privatägda offentliga lokalerna ("ett varuhus är privat egendom och inte allmän plats") på ett antal grunder, dock inte ras, hudfärg, religion och liknande där diskrimineringslagstiftningen träder in. I praktiken är uppfinningsrikedomen stor och möjligheterna många när det gäller att utestänga icke önskvärda grupper och individer. "Slipstväng" till exempel är ett skenbart tämligen harmlöst villkor, som i tillämpning kan bli raffinerad diskriminering.

Trots de möjliga och faktiska avstegen från offentlighet – att alla har tillträde – utgör de offentliga lokalerna inte bara viktiga sociala träffpunkter utan också en av grunderna för det jag ovan betecknat ”den civila staden”.

*

Stadens offentlighet i meningen ”de till publik församlade privatpersonernas sfär” (Habermas 1984:42) har de två sidorna *allmän* – öppen, tillgänglig för alla – och *gemensam*. Privata, offentliga lokaler enligt ovan uppfyller (i princip) det första kravet men inte det andra. För de offentliga platserna, dvs gator, torg, parker gäller båda dessa egenskaper. De offentliga byggnaderna är gemensamma och i vissa fall, ovan betecknade ”offentlighetens byggnader”, även allmänna.

Detta är en grov karaktäristik av de olika komponenterna i stadens offentliga rum. Den är inte invändningsfri men, som jag tror, ändå meningsfull och fruktbar.

Litteratur

- Arendt, H, 1988, *Människans villkor*. Eslöv.
Arvidsson, H m fl 1990, *Det civila samhället*. Göteborg.
Bohm, K, 1990, ”Teorier om vardag och struktur”. Sid 73-106 i *Fysisk planering i förvandling*. Nordiska institutet för samhällsplanering, Rapport 1990:1. Stockholm.
Cohen, J & Arato, A, 1984, *Politics and the reconstruction of the concept of civil society*. Frankfurt.
Girouard, M, 1985, *Cities and People*. London.
Gromark, S, 1987, *Fängslade arkitektur*. Stockholm.
Habermas, J, 1983, ”Moderne og postmoderne arkitektur”. Tidskriften *Slagmark* 1983:1, s 5-20. Århus.
Habermas, J, 1984 (1962), *Borgerlig offentlighet*. Malmö.
Habermas, J, 1990, *Kommunikativt handlande*. Uddevalla.
Jacobs, J, 1962, *The Death and Life of Great American Cities*. London.
Jadelius, L, 1987, *Folk, Form & Funktionalism*. Göteborg.
Jadelius, L, 1989, ”Helhetsstråvan och konstnärsromantik”. *Tidskrift för Arkitekturforskning* 1989:1-2 (s 73-82).
Mumford, L, 1942 (1938), *Stadskultur*. Stockholm.
Mumford, L, 1966, *The City in History*. London.
Negt, O & Kluge, A, 1974, *Offentlighet og erfaring*. Oslo.
Plessner, H, 1985, *Gesammelte Schriften* Bd 10. Berlin.
Sennett, R, 1986, *The Fall of Public Man*. London.
Weber, M, 1968 (1958), *The City*. New York.
Wiklund, T, 1990, *Det offentliga rummet – den gemensamma världen*. Nordiska institutet för samhällsplanering, Meddelande 1990:2. Stockholm.

